

MÜZEYYEN EZEL ÜNAL
Cumhuriyet'in Diplomatı Olmak

MÜZEYYEN EZEL ÜNAL 1987 İstanbul doğumlu. Lisans eğitimini 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini 2014 yılında Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde, doktora eğitimini ise 2022 yılında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. 2014 yılından beri Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Türkiye'nin siyasal ve sosyal yaşamı ve diplomasinin sosyal tarihi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

İletişim Yayınları 3291 • Araştırma-İnceleme Dizisi 553

ISBN-13: 978-975-05-3494-2

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras
ve Paris Büyükelçisi Fethi Okyar Paris'te

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım Bayrakçı

DİZİN Mehmet Atala - Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MÜZEYYEN EZEL ÜNAL

Cumhuriyet'in Diplomatı Olmak

Erken Cumhuriyet Dönemi
Büyükelçileri Üzerine
Prosopografik Bir İnceleme

Anneme ve İrem'e...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
Giriş	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
DİPLOMATLARI İNCELEMEK	27
Uluslararası ilişkiler disiplini diplomasi ve diplomatları nasıl ele alır?.....	27
Devleti temsil etmek: Simgeselliğin gücü ve siyasal elit olarak diplomat.....	39
Memurlaşan diplomat: İki savaş arası dönemde diplomasi, diplomatlar ve siyasal iktidarla ilişkiler.....	49
İKİNCİ BÖLÜM	
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİPLOMASİ VE DİPLOMATLAR	59
İmparatorluk'un mirası.....	59
Cumhuriyet hariciyesi kurulurken: Trenden inenler, ecnebiperestler, vatanın öz çocukları.....	69
Lozan'dan İkinci Dünya Savaşı'na Cumhuriyet diplomasisi ve sahadaki elçiler.....	88
İkinci Dünya Savaşı sırasında diplomasi ve savaşın elçileri.....	108
Hariciye Vekâleti: Vekiller, kurum, atamalar.....	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜKELÇİLER: KOLEKTİF BİR BİYOGRAFI	139
Babalar, evler, şehirler.....	139
Eğitim hayatları ve sosyal ağlar.....	148
Nezaretten vekâlete geçenler: Pratiğin aktarımı ve bürokratik meşruiyet.....	158
Askerlikten diplomatlığa.....	167
Yazar-diplomat.....	173
Sefirler ve sefireler: İki kişi, tek kariyer.....	193

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAZİFESİ BAŞINDAKİ BÜYÜKELÇİ	211
Büyükelçinin vazifeleri.....	212
Diplomasi mesleği ve diplomasi dünyasına ilişkin eleştiriler.....	227
İmparatorluk geçmişiyle karşılaşmalar.....	235
Şark'a bakış: Kendi doğusuyla ilişkiler.....	243
Hatay: Milli davanın diplomatları.....	259
Savaş sırasında büyükelçi.....	269
SONUÇ	297
<i>KAYNAKÇA</i>	307
<i>DİZİN</i>	329

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, 2022 yılında Kocaeli Üniversitesi'nde tamamladığım “Cumhuriyet’in Diplomatı Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş ve bazı yeni kaynaklarla genişletilmiş halidir.

Çalışmanın dayandığı doktora tezi akademiye inancımı oldukça sorguladığım, yer yer kaybettiğim bir dönemde yazıldı. Bu nedenle yazımı epey gelgitli ve uzun sürdü.

Bu süreçteki desteği ve katkıları için danışmanım Caner Sancaktar’a, kıymetli eleştiri ve katkıları için Murat Metinsoy ve Gökçen Yavaş’a çok teşekkür ederim. Lisans yıllarımdan itibaren gösterdiği dayanışmacı ve yüreklendirici tutumunu, tez savunma jürisindeki eleştiri ve katkılarıyla sürdüren Doğan Çetinkaya’ya da çok teşekkür ederim.

Benimle Lamia Hüsrev Gerede özel arşivini paylaşan Kadın Eserleri Kütüphanesi Yönetim Kurulu ve koordinatörlerine, Tek-Esin Vakfı arşiv sorumlusu Ali Bilgin ve vakıf arşivindeki Osmanlıca belgelerin transliterasyonunu yapan Sena Alparslan’a, özel görüşmelerimizde araştırmamın zenginleşmesini sağlayan pek çok noktaya işaret eden Ali Fethi Okyar ve Birsen Talay Keşoğlu’na, bazı Osmanlıca belgelerin transliterasyonu için

Can Mrel'e, tezin son okumasını yapan Mert Tokur'a, tezden kitaba dnstrrken yaptığı eleştirel son okuma için Aynur Özüğurlu'ya çok teşekkür ederim.

Çalışmayı gönderdiğim ilk andan itibaren gösterdiği yürek-lendirici tutumu için Tanıl Bora'ya ve İletişim Yayınları'na çok teşekkür ederim.

Dostlukları ve tabii diğer her şey için Hande'ye, Harun'a, Si-nem'e, Deniz'e, Can'a, Cansu'ya, Aysin'e, Gözde'ye, Köksal'a, hayatımıza doğan Güneş'e, destekleri için Aydan Çetin Kes-kin ve Ayla Cotro'ya, anneanneciğim ve dedeciğime, neşemiz ve mücadelemiz, kahkahalarımız için çevremdeki kadınlara ay-rıca teşekkür etmeliyim. Onlar olmasaydı, hayat pek çekilmez olurdu.

Dünyaya bakışımı genişleterek ferahlatan ve beni her daim neşeye boğan kedilere, Leyloş, Neşet, Arya ve Stlaç'a, köpek-lere, bilhassa Umuttepe'deki köpek dostlarım Bekçi, Tofu ve di-ğerlerine, ne kadar teşekkür etsem az. Dünyayı yaşanır bir yer yaptıkları için...

Ömerciğim, iyi ki var.

Son olarak, annem Azmiye Keskin ve kardeşim Mina İrem Ünal, siz de iyi ki varsınız. Bu çalışmayı size ve küçük ailemi-ze ithaf ediyorum.

GİRİŞ

Bizim Diplomatlar kitabının önsözünde Bilâl N. Şimşir, erken Cumhuriyet dönemi diplomatlarının ne kadar az tanındığından yakınır. Bunun bir nedeni diplomatların arkalarında çok az sayıda anı, hatırat bırakmasıyken bir diğer nedeni de haklarında çok az araştırma yapılmış olmasıdır.¹ Benim konuya ilgim de benzer bir saikle başladı. 2005 yılından beri, dönem dönem artan ya da azalan bir ilgiyle, uluslararası ilişkiler öğrencisi olmama rağmen, “büyük liderler” ya da “devlet başkanları” dışında, dış politika yapım süreçlerinde çok az insanın ismine rastlamıştım. Eleştirel olsun ya da olmasın, gerek uluslararası ilişkiler literatürü gerekse de Türk dış politikası literatürü ilk bakışta oldukça “insansızdır”. Cumhuriyet’in dış politikası üzerine hatırı sayılır sayıda çalışma olmakla beraber, bu ilişkileri yürüten aktörlerle ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Zoraki Diplomat* kitabı, bu durumun belki de en bilinen istisnasıdır.²

Baskın Oran, Hariciye’yi “özel bir alan” olarak tanımlar. Bu durumun, hem Dışişleri’nin “ulusal çıkarlar” savunusuna doğ-

1 Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 17-27.

2 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

rudan dayanmasıyla hem de bu alanda çalışanların yabancı dil bilme, uluslararası konjonktürü takip edebilme gibi özel sayılabilecek niteliklere sahip olması gerektiğiyle ilgili olduğunu belirtir.³ Hatta Oran, Dışişleri'ni, iç politikadaki karar alma mekanizmasından görece özerk yapısı bakımından silahlı kuvvetlere benzetir ve bu iki kurumun (Mülkiye'yi de ekleyerek) tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Batı'ya açılan pencerelerinden biri olduğunu ifade eder.⁴ İmparatorluk döneminden beri Hariciye'nin yabancı dillerde yetkinlik, seküler eğitim, dış dünyaya ilişkin kozmopolit yorumlama becerisi şart koşan bir alan olarak kendine özgü bir profesyonelleşme gerektirdiği kabul edilmiştir.⁵ Tam da bu kendine özgü ve özerk yapısı nedeniyle, ordu gibi diplomasi alanı da hem kendi mensupları hem de dışarıdan bakanlar için içe kapalı bir alan olarak görülmüş, kurumsal yapısı, toplumla ilişkileri ve içsel dinamikleri yeterince çalışmaya konu olmamıştır.⁶

İki dünya savaşı arasında Türkiye diplomasisi, hem uluslararası politik arenadaki zorluklar ve belirsizlikler hem de iç politikadaki dönüşümlerden etkilenmişti. Bu dönemin dış politikasını analiz eden çalışmaların pek çoğu, İmparatorluk diplomasisi ile Cumhuriyet diplomasisi arasındaki süreklilikler ve kopuşlara dikkat çeker. Bazı araştırmacılar Cumhuriyet döneminde dış politika yapıcılarının, İmparatorluk dönemindeki büyük güçler arasındaki "denge politikasını" devam ettirdiğini ileri sürerken, bazı araştırmacılar Cumhuriyet dönemi dış politikasının daha girişimci ve eylemci bir dış politika olduğunu belirtir.⁷ Roderic

3 Baskın Oran, "TC Dışişleri Bakanlığı", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

4 A.g.e., s. 66.

5 George S. Harris, "Bureaucratic Reform: Atatürk and the Turkish Foreign Office", *Journal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization - Atatürk Centennial Issue*, cilt 1, sayı 3-4, 1980-1981, s. 39.

6 Türk Silahlı Kuvvetleri ve iç yapısına dair sosyolojik perspektiften yapılmış istisnai bir çalışma için bkz. Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

7 Roderic H. Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", *The Diplomats: 1919-1939*, der. Gordon A. Craig ve Felix Gilbert, Princeton University

H. Davison, Türkiye'nin bilhassa neleri yapmamak gerektiğine dair İmparatorluk'tan önemli dersler çıkardığını yazar: Heterojen bir İmparatorluk yerine ulus-devleti temel almak, İslâm'ı bir dış politika aracı olarak kullanmamak ve yabancı ülkelere borçlanmamak gibi dersler...⁸ Barlas ve Güvenç de sürekliliğin her iki dönem açısından dış politikanın amaçları ve Avrupa devletler sistemine kabul çabasında yattığını ancak Cumhuriyet diplomasisinin İmparatorluk diplomasisinin hatalarından dersler çıkardığını ve iki dünya savaşı arasında özellikle Balkanlar ve Akdeniz'de aktif bir dış politika izlediklerini belirtir. Yazarlara göre "statüko yanlısı Türk diplomasisi zamanla eylemci bir nitelik" kazanmış ve "dengelemeden ziyade köprü kurmaya" yönelmişti.⁹ Gerçekten de on yıllık savaş döneminin ardından yürütülen Lozan görüşmelerinden başlayarak genç Cumhuriyet, Musul sorunu, Balkan Antantı, Milletler Cemiyeti üyeliği, Boğazlar ve Hatay meselelerinde de önemli bir diplomatik performans ortaya koymuştu. Bu çalışmada, o deneyimin arkasındaki diplomatik yapıyı ve kadroyu incelemeye ve anlamaya çalışıyorum.

Cumhuriyet Hariciyesi kurumsal olarak da Osmanlı Hariciyesi'nin en önemli mirasçısıydı.¹⁰ 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne ait pek çok evrak ve eşya peyderpey Ankara'ya taşınmış, en son "mülga Hariciye Nezareti odası söktürülerek" Ankara'ya nakledilmişti.¹¹ Altyapısal olarak neredeyse hiçliğin ortasındaki Anka-

Press, Princeton, 1965, s. 172-209; Roderic H. Davison, "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, der. L. Carl Brown, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 246-297; Selim Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamit ve İsmet İnönü", *Toplum ve Bilim*, sayı 28, 1985, s. 93-107; Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012; Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16-19.

8 Davison, "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", s. 293-294.

9 Barlas ve Güvenç, *a.g.e.*, s. 19.

10 Sinan Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, Times Book, Londra, 1982, s. 506.

11 BOA, HR.İM. 18-84 (28.04.1923); BOA, HR.İM. 227-50 (04.07.1929).

ra, personel bakımından da önemli ölçüde Osmanlı Hariciyesi memurlarına başvurmuştu. George S. Harris, Osmanlı Hariciyesi ile Cumhuriyet Hariciyesi kadroları arasındaki bu sürekliliği çalışmalarında ayrıntılı biçimde ortaya koyar.¹² Bu altypasal ve kurumsal süreklilik, Türkiye Cumhuriyeti'ne yeni kurulmuş bir rejimin sahip olabileceğinin ötesinde bir uluslararası temsil imkânı sağlamıştı.¹³

Öte yandan Cumhuriyet dönemi diplomasisi ve aktörleri, Osmanlı diplomasisinin aksine, sosyal profilleri bakımından yeterince çalışılmamıştır. George S. Harris'in çalışmaları bu durumun en önemli istisnasıdır. Bilâl N. Şimşir de çalışmalarında, erken Cumhuriyet döneminde elçilik yapmış isimleri saptayarak, bu isimlerden otuzunun kısa biyografilerini yazmış, Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılındaki diplomatik temsilcilikler ve elçiler hakkında genel bir panorama sunmuştur.¹⁴ Ancak Şimşir'in çalışmaları büyük ölçüde betimsel, yer yer de oldukça anektodik ve kahramanlaştırıcıdır. Bu nedenle erken Cumhuriyet dönemi diplomasisi ve hariciyesindeki sosyal yapıyı ve örüntüleri analitik biçimde kavramamıza pek de imkân vermez.¹⁵

Diplomatların literatürde pek de dikkate alınmamalarının en önemli nedeni, kanımca, Türk dış politikasına dair karar alma süreçlerinde ön plana çıkarılan lider-odaklılıktır. Bu yaklaşımda, her şeyin tepeden ve lider tarafından belirlendiği gö-

12 George S. Harris, "Bureaucratic Reform: Atatürk and the Turkish Foreign Office", s. 39-51. George S. Harris, *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, The Isis Press, İstanbul, 2010.

13 Barlas ve Güvenç, *a.g.e.*, s. 156.

14 Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*; Bilâl N. Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt 22, sayı 64-65-66, 2006, s. 15-90.

15 Diplomatların politik, entelektüel, sosyo-kültürel formasyonlarının iç politika ve dış politikadaki etkileri üzerine, benim de masamın üstünden ayırmadığım, kapsamlı ve analitik yönden çok zengin şu çalışmaları saymak gerekir: Zara Steiner ve Keith Neilson, *Britain and the Origins of the First World War*, Palgrave Macmillan, Hampshire, New York, 2. baskı, 2003; Isabelle Dasque, *Les diplomates de la République (1891-1914)*, Sorbonne Université Presses, Paris, 2020; Peter Jackson, *Beyond the Balance of Power, France and the Politics of National Security in the Era of the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

rüşü hâkimdir. Sahadaki aktörler salt birer uygulayıcıya indirgenir ve herhangi bir faillikleri olabileceği hesaba katılmaz. Elbette, hem Atatürk hem de İnönü dönemlerinde, başka pek çok konuda olduğu gibi dış politikada da son sözü liderler söylüyor; karar alma süreçlerinin her aşamasında bu iki ismin önemli bir belirleyiciliği bulunuyordu.¹⁶ Ancak gerçek anlamıyla sahadaki aktörlerin davranış ve pratikleri ne ölçüde tepeden belirlenebilir?¹⁷ Bu bağlamda, diplomatların dış politikada bir fark yaratıp yaratmadıkları sorusu, eleştirel diplomasi ve dış politika analizi çalışmaları içinde gitgide daha fazla sorulmaya başlandı. Seçkin Barış Gülmez, 1930'lardaki Türk-İngiliz yakınlaşmasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in rolünü değerlendirir.¹⁸ Damla Demiröz de, yine 1930'ların başındaki Türk-Yunan yakınlaşmasında, büyükelçi Spiridon Polihroniadis'in ılımlı ve işbirlikçi tutumunun ikili ilişkilere olumlu etkileri üzerine yazar.¹⁹ Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli de Hatay meselesinin Türkiye lehine çözümü ve Türk-Fransız ittifakı için hayli uğraşmıştı.²⁰ Elbette bu etkiler ancak uluslararası konjonktür ve merkezî politikalar ile aynı zamanda bürokrat olan diplomatların girişimleri uyumlulaştığı ölçüde gerçekleşebilmekte, diplomatlar doğrudan sahadaki aktörler olarak, belli tarihsel-politik koşullar içinde hareket etmektedir. Hariciye ve diplomatların hem uluslararası hem de iç politikadan nasıl etkilendikleri ve bunları nasıl deneyimledikleri meselesi, başka araştırmacıların da çalışma-

16 İlhan Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşının Dan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 1, s. 74.

17 Marcus Holmes, yüz yüze diplomasi'nin önemi üzerine kaleme aldığı makalesinde, yüz-yüze diplomasi'nin işbirliği ve empatiyi artırdığını, çatışma durumlarında daha güvensizliği azalttığını vurgular. Marcus Holmes, "The Force of Face-to-Face Diplomacy: Mirror Neurons and the Problem of Intentions", *International Organization*, sayı 67(4), 2013, s. 829-861.

18 Seçkin Barış Gülmez, "Do Diplomats Matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s", *Foreign Policy Analysis*, 2017, s. 1-18.

19 Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 80-87.

20 René Massigli, *La Turquie devant la guerre: mission à Ankara: 1939-1940*, Librairie Plon, Paris, 1964.

larına konu olmuş, örneğin Hüseyin Sert, 1960-1980 arası dönemi diplomatların anı kitaplarından hareketle, Türk Dışişleri teşkilatının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki değişim ve dönüşümlere uyum kapasitesini incelemiştir.²¹

Bu çalışmada diplomasinin ve uluslararası ilişkilerin tarihyazımında, *yeni diplomatik tarihçilik* adı verilen yönelime yaslanmaya çalışıyorum. Devletlerarası ilişkilerin anlatımındaki “insansızlığa” ya da tam tersi biçimde bu ilişkileri yürüten aktörlerin “aşırı iradileştirilmelerine” ve rasyonelleştirilmelerine karşı, diplomasiyi sosyal bir pratik, diplomatik aktörleri de kurumlar, normlar, ağlar ve pratikler içinde hareket eden aktörler olarak ele alan yaklaşımların yanında konumlanıyorum. Bu yaklaşımlar uluslararası ilişkiler ve diplomasinin tarihyazımında hâkim olan devlet ve lider-odaklılığa meydan okuyarak, diplomasinin çok-aktörlü, çok-katmanlı ve ilişkisel doğasına dikkat çektiler. Diplomatların sosyal ve siyasal çevreleri, diğer devlet-dışı diplomatik aktörler, kamuoyu ve toplumlar, ekonomik ilişkiler, aktörler ve kurumlar, pratikler, normlar, arkadaşlıklar, duygular ve zihniyetler gibi pek çok etmen diplomasi çalışmalarının konuları arasına girdi. Bu türden bir yaklaşımın erken Cumhuriyet dönemini ve devlet elitlerini çalışan araştırmacılar açısından da özgürleştirici ve ufuk açıcı olacağını sanıyorum. Yeni diplomatik tarihçilik perspektifiyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye diplomasi üzerine çalışmaya başlayan araştırmacılar, literatürdeki devlet ve lider-merkezlilik sorununu aşmak için, ister istemez, öncelikle devlet-dışı aktörlerin diplomatik faaliyet ve ilişkilerine odaklandılar.²² Halihazırda yıllardır ayrı-

21 Hüseyin Sert, “Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and The Diplomats in the 1960-1980 Period”, doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2018.

22 Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine yeni diplomatik tarihçilik perspektifiyle yapılan çalışmalar için bkz. Deniz Kuru ve Hazal Papuççular, “Introduction to the Special Issue: New Diplomatic Histories of Turkey”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2022; Carolin Liebisch-Gümüş, Alp Yenen, “Petitions, Propaganda, and Plots: Transnational Dynamics of Diplomacy During the Turkish War of Independence”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2022; Hazal Papuççular, “The Sanjak of Alexandretta (Hatay) in Turkish Foreign Policy: A Case of ‘Accidental Diaspora’ and Kin-State Politi-

calıklı bir gündemi meşgul eden devlet elitlerine karşı ise daha mesafeli bir tutum aldılar. Oysa bürokrat, eş, dost, akraba ya da uluslararası bir *persona* olarak diplomatların kurumsal mekanizmalar içindeki konumları basit birer memur olmaktan daha fazlasıdır; kültürel uzaklık ve yakınlıklar, arkadaşlıklar ya da husumetler, üst makamlarla pazarlıklar, alınan riskler, çelişkili durumlarla baş etme biçimleri gibi pek çok faktör, devlet elitlerini daha karmaşık bir topluluk olarak ele almayı zorunlu kılar.

Bu çalışmada, bu türden bir yaklaşımla, erken Cumhuriyet dönemi hariciyesini daha yakından incelemeye ve temel olarak şu sorulara yanıtlar aramaya çalıştım:

- Erken Cumhuriyet dönemi diplomasisi içinde diplomatların ne tür etkileri ve katkıları olmuştu?
- İmparatorluk memurları iken kimler, hangi nitelikleri, politik-sosyal ilişkileri ve entelektüel-kültürel sermayeleriyle Cumhuriyet Hariciyesi'ne geçmiş, geçebilmişti?
- Hariciye Vekâleti'nin oluşum sürecinde sosyal aktörlerin etkileri nelerdir? Ne tür kurumsallaşma ve atama politikaları izlenmiş, ne tür çatışma, rekabet, patronaj, hamilik ilişkileri ortaya çıkmıştı?
- Diplomatlar, görevleri sırasında, karşılaştıkları olay ya da durumlara, yine karşılaştıkları farklı kültürlere ve toplumsal yapılara ne tür tepkiler vermiş, merkezin dış politikaları ile uluslararası konjonktür, buldukları devletler ve kendi öznelliklerini nasıl ve ne ölçüde uyumlulaştırabilmişti?

Bu soruların yanıtlarını ararken, sosyal tarihyazımında prosopografik bir yaklaşımı benimsiyorum. Prosopografi ya da başka bir deyişle kolektif biyografi, 1980'lerden itibaren sosyal tarihyazımında öne çıkan benlik anlatıları ya da biyografik kaynaklarla yalnızca bireye odaklanan yaklaşımın sınırlarını aşarak, ağ mefhumundan hareketle, belli bir sosyal gruba mensup bireylerin eğitim hayatlarını, yaşamlarındaki dönemleri, mes-

cs", *A Transnational Account of Turkish Foreign Policy*, ed. Hazal Papuççular, Deniz Kuru, Palgrave Macmillan, 2020, s. 121-140.

leki parkurlarını, o sosyal gruba hangi yollardan geçerek girdiklerini, nasıl ilerlediklerini tartışan yaklaşımdır.²³ Böylece bireylerin yaşamları oluşturdukları grubun tarihsel ve toplumsal bağlamı içine yerleştirilebilir. Bu sayede, belli bir grubu ve bu grup içinde bireylerin yerini ve davranışlarını anlamlandırmak daha mümkün hale gelir. Prosopografi, ayrıca, bireylerin oluşturduğu belli bir kurumsallık ile sosyal olan arasındaki bağı da görebilmemizi, dolayısıyla birbirinden ayrı alanlarımış gibi ele alınan kurumsal/hukuksal alan ile sosyal alan arasındaki ilişkiyi yeniden kurabilmemizi sağlar. Prosopografik çalışmada esas olan, grubun sınırlarının iyi belirlenmesidir. Kim, neye göre bir sosyal grup oluşturmaktadır? Grubu tanımlama ve bireyleri o grup içinde tüm ilişkisellik ve karmaşıklığıyla tarihsel/toplumsal bir bağlama oturtmak, belirli hipotezler üretebilmeyi gerektirir; böylece, incelemenin yalnızca bir derleme ya da bir dizin olma tehlikesinden kurtulması da sağlanır.²⁴

Bu kitapta, erken Cumhuriyet döneminde Hariciye’de görev yapan bürokratlar arasından yalnızca büyükelçilere odaklandım.²⁵ Bu seçimin birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk neden,

23 Claire Lemercier ve Emmanuelle Picard, “Quelle approche prosopographique?”, *Les uns et les autres - Biographies et prosopographies en histoire des sciences*, Laurent Rollet; Philippe Nabonnaud, Presses Universitaires de Nancy, Editions Universitaires de Lorraine, 2012, s. 1-2.

24 Prosopografik yöntem, Osmanlı İmparatorluğu bürokratları üzerine yapılmış bazı çalışmalarda kullanılmıştır. Babiâli memurları üzerine yapılmış olan çalışma için bkz. Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1996; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Devlet Ricali 1839-1922*, Prosopografik Rehber, Isis, İstanbul, 1999. İmparatorluk’taki paşalar üzerine yapılmış bir prosopografik çalışma için bkz. Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları, Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

25 Osmanlı İmparatorluğu’nun büyükelçilik düzeyindeki sefaretları Londra, Viyana, Berlin, Paris, Tahran, Petersburg, Roma ve Washington sefaretları idi. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında ilişkiler “temsilcilik” sıfatıyla yürütüldü. Ankara hükümetiyle ikili diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla elçilik ve büyükelçilik düzeyinde temsil de başladı. Başlangıçta, bilhassa İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletler Türkiye’ye büyükelçi mertebesinde olmayan ve Ankara’da değil İstanbul’da mukim elçiler gönderiyorlardı. İlişkilerin büyükelçilik düzeyine çıkması ve elçilik binalarının Ankara’ya taşınması, genç cumhuriyet için önemli bir prestij konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı

Hariciye’de büyükelçilerden kâtiplere her düzeyde görev yapmış kişilerle ilgili bilgilere ulaşmanın güçlüğüdür.²⁶ Her ne kadar *Atatürk’s Diplomats & Their Brief Biographies* eserinde Harris, Atatürk dönemindeki Hariciye çalışanlarının neredeyse tümünün kısa biyografilerini vermiş olsa da yalnızca bu kaynağa dayanarak genel bir profil çıkarmak sağlıklı olmazdı.²⁷ İkinci neden ise, büyükelçilik pozisyonunun politik niteliğidir. Büyükelçi, “kendini temsil etmek üzere bir devletin başka bir devlete gönderdiği en yüksek dereceli elçidir”.²⁸ Diplomatik teadmüllere göre, büyükelçiler, devletlerini temsil sıfatını haiz elçilerden farklı olarak, “ayrıca hükümdarının şahsını da temsil eder” ve “memur bulunduğu devlet reisinden her vakit ve hariciyeyi tavsit etmeksizin mülakat isteyebilir, hükümdar ile doğrudan doğruya görüşebilir. Halbuki ikinci ve üçüncü sınıf elçiler ancak hariciye vekilleri ile görüşürler. Ve hükümdar nezdine ancak vekâletin tavassutu ile ve onun huzur ile kabul olunurlar”.²⁹ Bu fark, temsil yetkisi ile ilgili bir fark yaratmasa da sembolik bir farka işaret eder. Bu sembolik fark, devletlerin mütekabiliyet esasına göre elçilik ya da büyükelçilik düzeyinde ilişki kurmasında da kendisini gösterir. Önceleri büyük devletler ya da krallıklara büyükelçi tayin etme yetkisi tanınmışken, 20. yüzyılda artık tüm devletlerin eşitliği fikrine daya-

sonuna kadar büyükelçilik düzeyinde karşılıklı temsile geçilmiş olan devletler şunlardır: SSCB, İran, Afganistan, Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, ABD, Japonya, Polonya, Romanya.

- 26 Bu dönem Hariciye’nin dış merkezlerinde görevli kadrolar sırasıyla şunlardır: Büyükelçi, birinci sınıf elçi, ikinci sınıf elçi, maslahatgözar, büyükelçilik müsteşarı, orta elçilik müsteşarı, elçilik birinci sınıf başkâtibi, elçilik ikinci sınıf başkâtibi, elçilik ikinci kâtibi, elçilik üçüncü kâtibi, ataşe. Bkz. *Hariciye Vekâleti Teşkilât Kanunu*, Kanun No: 2223, 25.05.1933. Hariciye’nin merkez teşkilatı ile ilgili bkz. Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, Ankara, 2018.
- 27 Harris, *Atatürk’s Diplomats*. Yine de personel sicillerine ulaşılabilmesi halinde, bu tür kapsayıcı bir prosopografik çalışma çok faydalı olacaktır.
- 28 M. Cemil [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap - Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1934, s. 90.
- 29 A.g.e., s. 91. Doğrudan yaptığım alıntılardaki yazım ve imla hatalarını düzeltmemeyi tercih ettim.

narak büyükelçi atanabilmekteydi. Yine de ilişkileri büyükelçilik düzeyine çıkarmak, devletlerarası ilişkilerdeki politik niteliğe bağlıydı.

Büyükelçilerin, diplomatik temsilin en üstünde yer almaları ve bunun yarattığı sembolik fark ile devletlerarası ilişkilerin sembolik-politik düzeyini de temsil etmeleri dışında, ayrıca incelemeye değer kılan bir diğer özellik, büyükelçi atamalarının politik niteliğidir. Büyükelçiler ve elçiler, diploması memurları dışından da hükümetin tasarrufuna göre seçilebiliyor, atamaları yine hükümet kararıyla mümkün oluyordu.³⁰ Henüz 9 Kasım 1923 tarihli bir gazete haberi, Milli Mücadele'ye iştirak eden memurların, diğer memurlardan öncelikli olarak Avrupa'daki memuriyetlere tayin edildiğini yazıyordu.³¹ İlerleyen yıllarda oluşturulan teşkilat kanunu da bu türden politik seçimleri mümkün kılıyordu.³²

Dolayısıyla büyükelçiler, uluslararası temsilin en üst noktasında yer alırken, aynı zamanda bürokratik olarak da özel bir konumda bulunuyordu. Atanmaları tamamen politik kararlara bağlı olabiliyordu. Bu yüzden, erken Cumhuriyet dönemindeki elçilik ve büyükelçilik atamaları, aynı zamanda yeni devletin bürokratik kurumsallaşmadaki mantığını ve geçerli örüntüleri göstermesi bakımından da önemli ipuçları sunar. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar büyükelçilik düzeyindeki merkezlere atanan 33 büyükelçiye odaklandım.³³ Ancak bu sınırlama yine de katı bir sınırlama değildir. Bu süre zarfında

30 Marie-Christine Kessler, *Les ambassadeurs*, Presses de Sciences Po, Paris, 2012, s. 18.

31 "Hariciyenin Teşkilatı", *İkdam*, 9 Teşrinsani 1923, s. 2.

32 *Hariciye Vekâleti Memurîn Kanunu*, Kanun No: 1154, 25.06.1927, madde: 2.

33 Bu isimler alfabetik sırayla: Ahmet Ferid Tek, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Ali Fethi Okyar, Ali Fuat Ceibesoy, Ali Haydar Aktay, Ali Muzaffer Göker, Ali Şevki Berker, Behiç Erkin, Cemal Hüsnü Taray, Cevat Açıkalın, Cevat Ezine, Mehmet Enis Akaygen, Hamdi Arpağ, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hüseyin Ragıp Baydur, Hüseyin Rauf Orbay, Kemalettin Sami Paşa, Kemal Köprülü, Mehmet Münir Erteğün, Memduh Şevket Esendal, Muhiddin Akyüz, Numan Rıfat Menemencioglu, Hüseyin Gerece, Ruşen Eşref Ünaydın, Saffet Arıkan, Selim Sarper, Suad Davaz, Tevfik Bıyıklıoğlu, Tevfik Kâmil Koperler, Tevfik Rüştü Aras, Vasıf Çınar, Zekai Apyadın.

büyükelçilik mertebesine yükselmediği halde, dönemin hariciyesinde ve dış politikasında önemli konumlarda bulunmuş elçilerin deneyimlerine de başvurdum.³⁴ Ve elbette hariciye kurumunun tepesinde bulunan hariciye vekillerini de yürütülen politikaların, kurumdaki örgütlenmenin ve diplomatik protokolün en tepesinde yer almaları bakımından bu çalışmaya dahil etmemek söz konusu olamazdı.

Erken Cumhuriyet dönemi diplomatları üzerine prosopografik nitelikte bir araştırmaya giriştiğimizde karşımıza çıkan ilk ve en büyük sorun, arşiv sorunudur. Arşivlere erişim problemleri, Türkiye’de dış politika araştırmaları üzerinde her zaman kısıtlayıcı etkiye sahip olmuştur. Bugün Dışişleri Bakanlığı’nın arşivinde tasnif çalışmaları halen devam etmektedir. Kendisi de diplomatlık yapmış olan Bilâl N. Şimşir ve araştırmacı George S. Harris, Dışişleri Bakanlığı arşivinden faydalanmış ve diplomatların sicil dosyalarını incelemişlerdi. Ayrıca, başka isimler de çalışmalarında diplomatların sicil dosyalarını inceleme şansını bulabilmişlerdi.³⁵ Bense arşivi kullanma izni almak için BİMER üzerinden başvurduğumda “tasnif çalışmalarının bitiminde arşivden faydalanabileceğim” yanıtını aldım.³⁶ Arşivler –özellikle sicil dosyaları gibi belgeler– büyük ölçüde erişime kapalıdır; ancak, buna rağmen, belgelerin çok az sayıdaki ve belirli kişilerin erişimine açılıyor olması, araştırmacılar arasındaki eşitsizliklerin varlığına işaret eder. Diplomatlar gibi özel bir grubu çalışmak, akademik ve mesleki ayrıcalıkları olmayan ya da ayrıcalıklı ailevi ve/veya sosyal bağlantılar taşımayan araştırmacılar için, belge ve kaynaklara erişimde ayrıca zorluklarla karşılaşmak anlamına gelir. Dolayısıyla bu çalışma, bu tür dezavantajların farkındalığı ve sınırlılığı içinde ama aynı zamanda o dezavantajlara dikkat çekme kaygısı taşıyarak da hazırlandı.

34 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Feridun Cemal Erkin, Zeki Kuneralp bu isimlerin başında sayılabilir.

35 Yücel Güçlü, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, [Dışişleri Bakanlığı], Ankara, 2002; Yücel Güçlü, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıklan*, [Dışişleri Bakanlığı], Ankara, 2002.

36 01.08.2017 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı’ndan gelen cevap.